

TERCÜME HAREKETLERİ

Geleneği, Ankara 2007; Salim Aydın, "Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan: İlmî Araştırmalar*, II/3, İstanbul 1997, s. 143-170; Fazıl Halil İbrahim, "Emevîler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmî Gelişmelerin Öncü Hareketleri" (trc. Ahmet Aslan), *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1, Şanlıurfa 2001, s. 169-195; Abdülkerim Özaydın, "Bağdat", *DİA*, IV, 437-441; Recep Uslu, "Cüdişâpûr", *a.e.*, VIII, 117-118; Ramazan Şeşen, "Harran", *a.e.*, XVI, 237-240; Eymen Fuâd es-Seyyid, "İskenderiye", *a.e.*, XXII, 574-576.

MUHİTTİN MACİT

TERCÜME ODASI

**Osmanlı Devleti'nde
1821 Rum İsyanı'ndan sonra kurulan
ve devletin tercüme işlerini
yürüten birim.**

Bâbiâli Tercüme Odası, Osmanlı Devleti'nde bazı iç ve dış siyasî gelişmeler neticesinde ortaya çıktı. 1793 yılına kadar devletin dış ülkelerde dâimî elçileri yoktu. Cülûs, doğum, savaş ilanı, barış ve dostluk teklifleri gibi vesilelerle zaman zaman diğer ülkelere elçiler gönderilir ve görevlerini tamamlayıp geri dönen bu kişilere "fevkalâde elçi" denirdi. Milletlerarası ilişkilerdeki gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti de bu dışı kapalı siyaseti değiştirmek zorunda kaldı. III. Selim 1793 yılından itibaren Londra, Paris, Berlin, Viyana gibi önemli Avrupa başşehirlerine dâimî elçiler gönderdi. Yabancı dil bilmeyen bu elçilerin yanına birer tercüman verildi. Ancak bunların görevlerinde başarı gösterememesi üzerine bir süre sonra yerlerine daha alt seviyedeki maslahatgüzârlar tayin edildi.

Osmanlı hükümetine diğer devletlerden gelen veya hükümetin yabancı devletlere gönderdiği yazıları tercüme etmekle görevli Dîvân-ı Hümâyûn tercümanları öte-

den beri Fenerli Rumlar arasından seçilirdi. 1821'de Mora'da Rum isyanı çıkınca Eflak ve Boğdan'daki isyancılara yazdığı mektupları ele geçirilen Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı Constantine Mourouzi ve ardından derya tercümanı Hançerlizâde Mihayilaki ile Aleksandr Mavrokordato idam edildi (16 Nisan 1821). Ayrıca Rum maslahatgüzârlarının Bâbiâli'yi yanlış bilgilendirdikleri anlaşıldı ve hepsi azledildi. Bu durum hem Fenerli Rumlar'a hem diğer Rumlar'a devletin güvenini sarstı. Tercüme işlerini yürütmek amacıyla Mühendishâne hocalarından Bulgarizâde Yahyâ Nâci Efendi ile oğlu Rûhuddin Mehmed Efendi Bâbiâli'ye getirildi ve Divan Kalemi'nden alınan kâtipler bunların hazırladığı Rumca ve Fransızca yazıları temize çekmekle görevlendirildi. Kısa süren bu deneme de Yahyâ Efendi'nin Fransızca'sının siyasî metinler için yeterli olmadığı anlaşıncı divan ve sadâret kethüdâsı kâtiplerinden seçilen kâtipler Yahyâ Efendi'den Rumca ve Fransızca dersleri almaya başladı. Bu arada, dil sorunu yanında dış politika deneyim ve geleneğine sahip müsülman bürokratların yokluğu sebebiyle, tarafsız görünen Rumlar'dan Stavraki Aristarchi tercüman vekâletine tayin edildi. Yahyâ Efendi ile diğer kâtiplerden Aristarchi'nin yaptığı çevirileri denetlemeleri ve onun görevi dışında bir şey öğrenmesini önlemeleri istendi (BA, *HH*, nr. 48823). Bu güvensizlik ortamında görev yapmaya çalışan Aristarchi kısa bir süre sonra azledilerek Bolu'ya sürüldü ve yolda kimliği meçhul kişilerce öldürüldü; yerine Yahyâ Efendi getirildi. Böylece Rumlar'a işten elçektirilmesi ve tercüman yetiştirmek için ders verilmeye başlanması ile Tercüme Odası kurulmuş oldu.

Yahyâ Efendi'nin ölümü üzerine 14 Temmuz 1824'te bazı Avrupa dillerinden başka Grekçe ve Latince de bilen Başhoca İshak Efendi, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'daki hocalığı yanında tercümanlığa ve Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi kâtiplerinden damadı Halil Esrar Efendi yardımcılığına getirildi. Tercüme Odası bu dönemde biri dil öğrenecek memurların devam ettiği Lisan Odası, diğeri buradan mezun olan mütercimlerin çalıştığı Tercüman Odası şeklinde iki kısımdan meydana geliyordu. Kâtiplerin birbirleriyle Fransızca konuşup pratiklerini ilerletmeleri ve Tercüman Odası'ndan ayrılan bir memurun yerine Lisan Odası'ndan birinin alınması kararlaştırıldı (BA, *MD*, nr. 241, s. 392). Odanın önceleri yıllık tahsisatı vardı; ancak bu kalemlerden olan Eflak ve Boğdan'da karışıklıkların çıkması üzerine 1825'ten itibaren ödemeleri hazine karşıladı. Bu sırada Zenob adlı bir Ermeni'nin hocalık ettiği Lisan Odası'na on kişi devam etmekteydi. Tercüme Odası'nda ilk yıllarda pek başarılı çalışmaların yapılamadığı ve Zenob'un derslerine devam edenlerin istenilen derecede dil öğrenemedikleri anlaşılmaktadır. Sadrazam, bu sırada yeni kurulan tıbbiyede zaten Fransızca öğretildiğini ileri sürerek odadaki derslerin kaldırılmasını önerdiyse de II. Mahmud bunu kabul etmedi; ancak Bâbiâli'ye gelip gitmesi zararlı bulunan Zenob görevinden alınarak İstanbul'dan sürüldü (BA, *HH*, nr. 24621). Öte yandan Başhoca İshak Efendi'nin gayretleri de bu başarısızlığa çare olamadı. Reisülküttâb Pertev Mehmed Said Paşa, 1830 yılının sonlarına doğru kendine muhalif olan İshak Efendi'yi azledip yerine Halil Esrar Efendi'yi getirdi. Böylece Mühendishâne kökenli tercümanlar dönemi sona erdi ve Tercüme Odası'nda bürokrasiden yetişen memurlar iş başına gelmeye başladı.

1833 yılına kadar Tercüme Odası'nda eğitim görüp ön plana çıkabilenler Mehmed Nâmık ile (Paşa) Yûsuf Hâlis Efendi'dir. Bu tarihte odanın mevcudu Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı ile iki maiyetinden ibaretti. Ancak Mısır'da devam eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı yüzünden Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanması ve bu gelişmelere bağlı olarak dış ilişkilerin giderek artması odanın önemini arttırdı. Kadroya yeni memurlar alındığı gibi Tecellî Mehmed Efendi burada ders vermekle görevlendirildi. 1835'te Esrar Efendi'nin vefatı üzerine yerine Tecellî Mehmed Efendi getirildi. Mısır meselesinin devletin varlığını tehdit edip ulus-

Titre	Auteur	Volümler	Nom de l'Écrivain ou Date d'Impression	Observations	
Dîvân-ı Hümâyûn	Bâbiâli	2	İsmail Kemâl Efendi	37 Temmuz 1865	Birer nüsha
2. Osmanî Paşası	Çopra	2	...	...	...
2. İstanbul	...	1	...	...	...
Sadrazamın Kâtipliği	...	1	...	22 Ağustos 1876	...
Sadrazamın Kâtipliği	...	1	...	...	...
...	...	5	...	...	...
...	Le Jago	3	...	...	...
...	...	1	...	...	...
...	...	1	...	...	...
...	...	...	...	...	...
...	...	2	...	9 Ocak 1876	...
...	...	1-5	...	...	...
...	...	...	...	25 Şubat 1880	...
...	...	2	...	...	...
...	...	2	...	...	...
...	...	2-4	...	...	...
...	...	3, 11	...	...	...
...	...	4	...	...	...
...	...	2	...	...	...
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...

Tercüme Odası
Kütüphanesi'nin
ödüncü kitap
defteri
(BA, Hariciye
Siyasi Evrakı,
nr. 1895/52)

Dîvân-ı
Hümâyûn
tercümanlarından
Kabûlî
Mehmed Paşa

lararası siyasetin bir parçası haline gelmesi diplomasiye daha çok önem kazandı. II. Mahmud 1834'ten itibaren Paris, Londra, Viyana gibi Avrupa başşehirlerine sefirler gönderdi ve bunların maiyetine Tercüme Odası'ndan memurlar verdi. Bu memurlar gittikleri ülkelerde dillerini geliştirme ve tecrübelerini arttırıp diplomatik çevrelerle ilişkiler kurma imkânına kavuştu. II. Mahmud, gittikçe karmaşık bir durum alan dış ilişkilerin daha sağlıklı biçimde yürütülmesi amacıyla 11 Mart 1836 tarihinde reisülküttâblığı Hariciye Nezâreti'ne dönüştürdü. Tercüme Odası nezâret bünyesine nakledildi. Bütün bu gelişmelerle dil bilen diplomatlara ihtiyaç çoğalınca personel sayısı artmaya başladı. Âkif Paşa, 18 Kasım 1837'de Tecellî Mehmed Efendi'nin yerine Mehmed Emin Âli Efendi'yi (Paşa) Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığına getirdi.

21 Mart 1838'de dahiliye ve hariciye memurlarının ayrılması esnasında Dîvân-ı Hümâyûn tercümanının maiyetindeki memurlar ulâ, sâni ve sâlis şeklinde üç sınıfa ayrıldı ve bunlara nişanlar verildi (*Takvîm-i Vekâyî'*, nr. 163, 11 Muharrem 1254, s. 2-3). Cevdet Paşa, II. Mahmud zamanında kendisinin de yetiştiği Hariciye Nezâreti'ndeki memur ve halifelerin hepsinin müslüman olduğunu, Tercüme Odası'nda Sarafin adlı bir hristiyanın ders verdiğini, ayrıca odada Mârûnî bir Arapça müterciminin bulunduğunu ve bu durumun Reşid Paşa'nın iktidarında devam ettiğini belirtmektedir. 20 Şubat 1841 tarihli bir belge odanın kadro ve teşkilât bakımından tam anlamıyla gelişimini tamamladığını göstermektedir; bu tarihte odanın mevcudu tercümanla birlikte otuz kişidir (BA, Cevdet-Hariciye, nr. 441). Fuad Efendi'nin (Paşa) göreve getirilmesiyle tercümanlığın rütbesi rütbe-i ulâ sınıf-ı evveli seviyesine yükseltildi (*Ceride-i Havâdis*, nr. 271, 9 Rebiülevvel 1262, s. 1). Kırım savaşı yıllarında Hariciye Nezâreti'nin, dolayısıyla

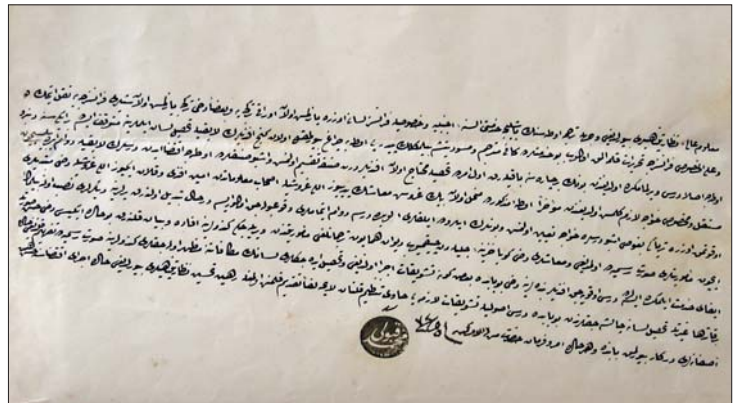
la Tercüme Odası'nın işleri arttı. 19 Ocak 1855'te odaya büyük devletlerin sefirleriyle ilgili yazışmaları yürütmekle görevli bir mümeyyiz alındı (BA, İrade-Dahiliye, nr. 20079). Hariciye Nezâreti'nin çeşitli dillerde yaptığı yazışmaların çoğalması neticesinde evrak muamelelerinin kolaylaştırılması ve evrakın arandığında bulunabilmesi için Tercüme Odası'na bağlı Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası kuruldu. Oda müdürlüğüne tayin edilen Rüstem Efendi'nin maiyetine Tercüme Odası'ndan iki mübeyyiz, iki defterci, bir müstahfız verildi (25 Mart 1856). Cevdet Paşa, buradan yetişecek müslümanların kendisine rakip olacağı endişesiyle Âli Paşa'nın Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası'na Ermeniler'i doldurduğunu belirtmektedir.

Tercüme Odası, 26 Ağustos 1856'da Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı Mehmed Kabûlî Efendi'nin önerileri doğrultusunda esaslı bir düzenlemeye tâbi tutuldu. Öte yandan burada verilen dil dersleri bir iki yıldan beri terkedilmişti. Oda tam bir dil okuluna dönüştürüldü ve derslere katılım kuralları ayrıntılı biçimde tesbit edildi. Oadaki memurlar dört sınıfa ayrıldı ve Emin Efendi ile Tiryaki Bogos bunlara hoca tayin edildi. Fransızca okutulacak dört sınıfın yanında ilk defa bir İngilizce sınıfı açıldı. Bu dönemde diplomasi ve uluslararası yazışma dili genellikle Fransızca idi. Fransızca sınıflarında gramer yanında coğrafya, tarih, hesap vb. derslerin, İngilizce sınıfında ise gramer, tercüme ve konuşma derslerinin okutulması kararlaştırıldı. Oadaki memurların seviyelerine uygun dört sınıftan birine devam etmesi ve dersleri tamamlayıp dil öğrenenlerin maaşlarının yükseltilmesi öngörüldü (BA, İrade-Hariciye, nr. 6900). İngilizce, Tercüme Odası müfredatına İngiltere'nin bu dönemde dünya siyasetindeki etkin konumu dolayısıyla girdi. 8 Haziran 1857'de odaya iki İngilizce mütercimi alındı. Memur adayları ve memurların odaya girebilmek için bü-

yük çaba göstermeleri üzerine Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı Ahmed Ârifî Efendi'nin (Paşa) önerisiyle odaya memur alınırken imtihan yapılması kararlaştırıldı.

Zamanla dil bilen memurlara olan ihtiyaç çoğaldığından Tercüme Odası artan ihtiyacı karşılayamadı. 1866'da Mekteb-i Ak'lâm'ın bünyesinde bir lisan mektebi açıldı. Burada önceleri Fransızca, daha sonra Rumca ve Bulgarca öğretilmeye başlandı; ancak 1870'ten sonra bilinmeyen bir sebeple mektep kapatıldı. 20 Ağustos 1869'da Tercüme Odası'nın iç tüzüğü hazırlandı. Burada görev yapan aday memurlar güzel yazı, kompozisyon ve dil dersleri almak üzere üç sınıfa ayrıldı. 11 Haziran 1878'de gelen evrakın önemli ve önemsiz ayrımını yapmak amacıyla Tercüme Odası'na bağlı bir mühimme müdürlüğü kuruldu. Bu arada bazı memurların değişik yerlerde görevlendirilmesi neticesinde hem oda da hem Hariciye Nezâreti'nde nitelikli personel azaldı. Odada ve Hariciye Mektûbî Kalemî'nde görev yapan genç memurlar dil öğrenmek için Ekim 1883'te yeniden açılan Lisan Mektebi'ne gönderildi. Eğitim süresi beş yıl olan ve Fransızca öğretilen mektepteki bazı derslerin hocalığını Tercüme Odası'nın kıdemli memurları yapıyordu. Mektep 1892 Ağustosuna kadar faaliyetini sürdürdü.

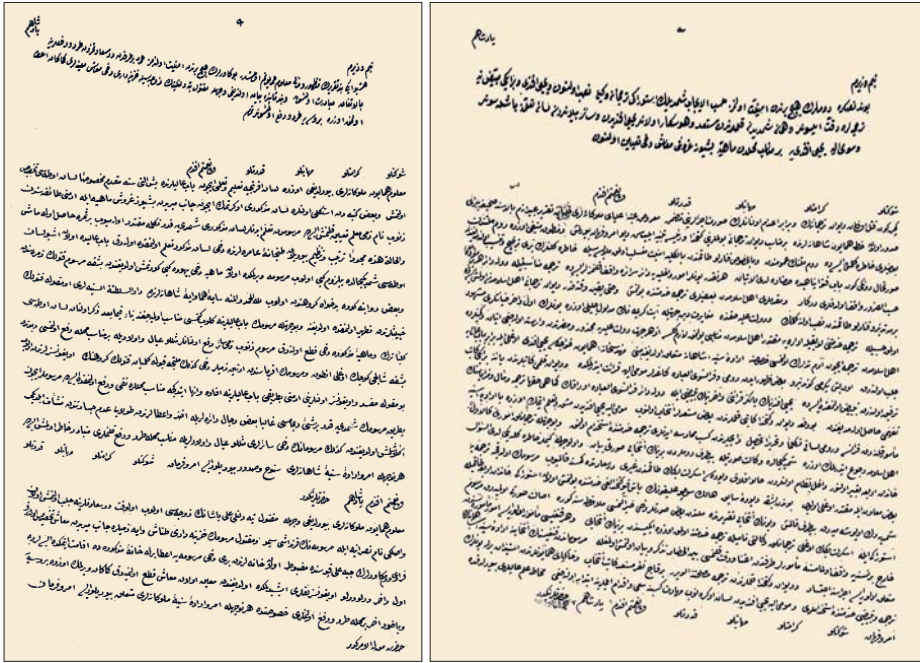
16 Nisan 1883'te Tercüme Odası ve Evrak Odası'nın iç tüzükleri yeniden düzenlendi. Buna göre Tercüme Odası Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı, mütercim-i evvel, müdür, iki muavin, serhalife, mümeyyiz ve mülâzimlerden oluşmaktaydı. 1885'te mülâzimler dahil odadaki toplam memur sayısı yetmiş beşe ulaştı. Buradaki belgelerin kopyalanması, muhtevalarının ifşa edilmesi ve odaya misafir kabulü yasaktı. Gelen-giden evrakın takibiyle görevli Evrak Odası'nda müdür, müdür yardımcısı ve iki memur vardı. Yine bu tarihte Hariciye Nezâreti'ne alınacak memurları seçecek bir komisyon teşkil edildi. Daha son-

Dîvân-ı
Hümâyûn
tercümanı
Kabûlî
Mehmed
Paşa'nın
Tercüme
Odası'nın
düzenlenmesini
sağlayan
yazısı
(BA, İrade-
Hariciye,
nr. 6900)

TERCÜME ODASI

II. Mahmud'un Zenob'un derslerine devam eden memurların Fransızca konuşamadıklarına ve Zenob'un İstanbul'dan sürülmesine dair hatt-ı hümayunu (BA, HH, nr. 24621) ile Stavrakı Aristarchi'nin tercüman vekâletine tayinine ve Yahyâ Nâci Efendi'nin memurlara dil dersi vermesine dair hatt-ı hümayunu (BA, HH, nr. 48823)

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Hariciye, nr. 6560; BA, Bâb-ı Âli Evrak Odası, *Ayniyat Defteri*, nr. 766, s. 91; nr. 798, s. 15; BA, Cevdet-Hariciye, nr. 2268; Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, II, 1125-1127; *Hâriciye Nezâreti Celilesi Sahnâmesi*, İstanbul 1306, s. 245; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 1-2; a.mlf., *Târih*, XI, 145-146, 162, 166; XII, 91; Lutfî, *Târih*, IV, 99; V, 105, 108-109; Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık", *Atatürk Konferansları V: 1971-1972*, Ankara 1975, s. 14-23; a.mlf., "Tercüman", *İA*, XII/1, s. 175-181; C. V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789-1922*, Princeton 1980, s. 132-139, 186-187, 243-244, 257, 259, 320; a.mlf., "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", *IJMES*, sy. 3 (1972), s. 395-408; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, s. 72-78; Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası* (doktora tezi, 2006), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi", *TAD*, XXVII/44 (2008), s. 85-98; *Takvîm-i Vekâyi'*, nr. 163, İstanbul 11 Muharrem 1254, s. 2-3; *Cerîde-i Havâdis*, nr. 271, İstanbul 9 Rebiülevvel 1262, s. 1; Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi: OTAM*, sy. 1, Ankara 1990, s. 29-43; C. E. Bosworth, "Tardjûmân", *EL²* (İng.), X, 237-238.

ALİ AKYILDIZ

ra Tercüme Odası'na Fransızca bilen mektep mezunlarının alınmasına özen gösterildi. Bu arada mütercim sayısı artırıldı; odaya Arapça ve Almanca tercümanlarının yanı sıra Rusça, Sırpça ve Bulgarca için birer mütercim alındı. Dîvân-ı Hümâyün tercümanının nezareti altında bulunan Tercüme Odası'nda işler mütercim-i evvel tarafından yürütülmekteydi.

Tercüme Odası varlığını devletten yıkılışına kadar sürdürdü. Bunun yanında seraskerlikte 1837'de Avrupa'daki askerî literatürün tercümesi için bir oda açıldı. Bu oda üstesinden gelemediği evrakı Bâbiâli Tercüme Odası'na gönderirdi. Odada diplomatik evrak dışında mahkemelerin gönderdiği belgeler, yabancı gazete yazıları ve devleti ilgilendiren bazı kanun ve tüzüklerle yabancı basında yayımlanması istenen haberler tercüme edilirdi. *Takvîm-i Vekâyi'*in Fransızca'sı olan *Le moniteur ottoman*'ı tercüme eden Alexandre Blacque'nin 1836'da ölümü üzerine gazetenin Fransızca nüshası uzun yıllar Tercüme Odası'nda hazırlandı. Bunun yanında oda mensupları, ülkeye gelen yabancılarla yapılan diplomatik müzakerelerde tercüman olarak istihdam edilirdi, teftiş, soruşturma vb. görevlerle taşraya gönderilir, gelen evrak ve kitapların denetimi

için gümrüklerde görevlendirilirdi. Tercüme Odası mensuplarının ön plana çıktığı bir alan da telgraftır. Tercüme Odası'ndan Mustafa Efendi, Vuliç Efendi ve Remzi Efendi 1855'te Fransa'dan getirtilen uzmanlardan telgraf konusunu öğrenmekle görevlendirildi. Mustafa Efendi Fransızca olan telgraf yazışma dilini Türkçeleştirdi ve buna "Mustafa tarzı muhabere" denildi. Tercüme Odası'nda ne zaman kurulduğu tam olarak tesbit edilemeyen ciddi bir kütüphane mevcuttu. Burada ağırlıklı şekilde Fransızca ve Türkçe, az sayıda Arapça, İngilizce, Almanca ve İtalyanca sözlükler, ansiklopediler, tarih, coğrafya, hukuk vb. alanlara dair kitaplar vardı. Tercüme Odası aynı zamanda iç ve dış siyasette etkili olacak bürokratların yetişmesi için iyi bir ocak vazifesi gördü. Bu yönüyle hem islahatları yönlendiren bürokratların yetiştiği bir mektep hem de çeşitli dillerde Bâbiâli'ye gelen yazışmaların tercüme edildiği bir memuriyetti. Mehmed Emin Âli Paşa, Keçecizâde Fuad Paşa, Sâdik Rifat Paşa, Mehmed Nâmîk Paşa, Saffet Mehmed Esad Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Ârifî Paşa gibi devrin önemli bürokratları ve Nâmîk Kemal, Âğâh Efendi, Ziyâ Paşa, Sâdullah Paşa, Münif Mehmed Paşa, Musâhibzâde Celâl gibi aydınlar hep Tercüme Odası'ndan yetişmiştir.

TERDİD (التردید)

Beyit veya söz içinde bir kelime yahut ifadenin iki farklı anlam ve bağlamda tekrar edilmesi mânasında bedî' terimi.

Sözlükte "geri çevirmek, iade etmek" anlamındaki redd kökünden türeyen terdid "söz vb. şeyleri tekrarlamak" demektir. Bu terime ilk değinenlerden biri olan Ebû Ali el-Hâtimî onu "beyit içinde bir lafzın iki farklı anlam ve bağlamda kullanılması" şeklinde tanımlamış (*Hilyetü'l-muḥâḍara*, I, 154), İbn Reşîk bu tanıma "bir beyitte veya bir mısradâ" şeklinde ayrıntı getirmiştir (*el-ʿUmde*, I, 566). Tekrar edilen kelime aynı anlamda ise tekrar, farklı anlamda ise terdid diye anılır (İbn Ebû'l-İsba', s. 254-255). İbn Reşîk terdidi bir cinas türü olarak görmüş, kaydettiği örnekten anlaşılacağına göre bunu cinaslı iki öğenin ardarda geldiği "mükerrer (müzdevic) cinas" adı verilen türle ilişkilendirmiştir (*el-ʿUmde*, I, 571). Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Tâhir el-Bağdâdî ve Yahyâ b. Hamza Müeyyed-Billâh el-Alevî terime teattuf, İbn Münkız tasdir adını vermiştir (*el-Vâfi*, s. 287; *Kānûnû'l-belâğa*, s. 453; *eṭ-Ṭirâz*, III, 83; *el-Bedî'*, s. 51). Ancak ediplerin hemen hepsi aynı